

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЇ ВОЛОДИМИРА РОМЕНЦЯ ЯК ВЧИНОК САМОПІЗНАННЯ

Тетяна ТИТАРЕНКО

Copyright © 2006

Для Володимира Андрійовича Роменця, одного з фундаторів сучасної психології в Україні, 80-річчя якого є справжньою науковою, культурною, суспільною подією, у центрі уваги завжди була і залишалася жива конкретна людина, людина з її душею, її життям, внутрішніми станами, поведінкою, вчинками. Ця людина могла пізнавати і пристосовуватися, спілкуватися і страждати, але вона ніколи не була голою абстракцією, лабораторним піддослідним, середньостатистичною істотою.

Не поспішаючи “навішувати етикетки” абстрактних категорій на живі феномени людської психіки, В. Роменець був співцем людського життя з його непередбачуваними драмами, постійними пошуками смислів, із взаємодією святого і гріховного, піднесено-творчого і суєтно-буденного. Непересічний представник філософсько-психологічної антропології та феноменології, він ішов своїм власним шляхом пошуку *предмета психології*, яку він наприкінці життя назвав *канонічною*.

ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ ЯК ПІДСУМОК НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ В.А. РОМЕНЦЯ

Досліджуючи історію становлення психологічних знань, В. Роменець занурювався у глибини народного світогляду, вивчав міфологічні та релігійні уявлення, художні антецеденти наукових відкриттів. Відчуваючи, що світ соціального є багато в чому фальшивим і штучним, а мистецтво зберігає внутрішню цілісність, істинність та гармонійність, Володимир Андрійович ніколи не нехтував глибокими тлумаченнями великих прозаїчних та поетичних творів, шедеврів образотворчого мистецтва, архітектури.

Уся історія людської культури правила цьому енциклопедично ерудованому вченому за дослідницький полігон, за поле для наукових узагальнень. Як предтеча психологічної герменевтики, В. Роменець протягом наповненого працею життя вивчав, намагався зрозуміти, якомога точніше проінтерпретувати найрізноманітніші тексти, що їх залишило нам людство. Його *гуманістично зорієнтований культурологічний підхід* до психології людини, що розгортався у часи вульгарної соціологізації, тотального

матеріалізму, був послідовним і переконливим, а не декларованим, і тому органічним.

Чим відрізняється такий своєрідний спосіб побудови навчального посібника, що його послідовно використовує у своїх книжках В.А. Роменець? Він розраховує на зацікавленого студента, котрий не просто хоче швидко здобути мінімальну кількість потрібної для складання іспиту інформації, а вважає за потрібне зануритися у певну історичну епоху, відчутти її колорит, зрозуміти людей, які жили у ті часи, пережити разом з ними їхні повсякденні проблеми. Його учні – це молоді люди, для яких історія психології стає одним із шляхів не лише пізнання світу, а й засобом самопізнання, знаряддям усвідомлення власних внутрішніх глибин.

Говорячи про певні історичні періоди, Володимир Андрійович аналізує історико-філософські, літературні, мистецтвознавчі, психологічні джерела, створюючи на їхній основі свій власний наратив, своє наукове оповідання із сюжетом і дійовими особами, яке мало кого залишає байдужим. У книжках, автором яких є В. Роменець, практично немає спрощень, харак-

терних для деяких сучасних постмодерністських експансій з їх інтелектуальною безвідповідальністю та філософським позерством. Чого-чого, а відповідальності за власні наукові погляди Володимирові Андрійовичу не позичати. Читаючи його книги, відчуваєш, яку титанічну працю було зроблено, скільки всього перечитано, пережито й передумано, щоб виник такий насичений, щільний, глибокий і самостійний текст.

Особливу увагу привертає авторське тлумачення історико-культурного спадку кожної історичної епохи. Перед істориком психології, як пише Володимир Андрійович, тут виникають серйозні проблеми. “Він має перед собою всю історію психологічної думки, уособлену в працях видатних мислителів. Чи не безліч тут спокус – обрати яку-небудь психологічну систему знань, відкинути всі інші як хибні й заспокоїтися. А може, **пережити** (підкреслено мною – Т.Т.) всі їх, **проїнятися** їхнім пафосом, **відчутти** спорідненість між ними як такими, що мають єдине джерело походження, й **перекинути містки**, адже всі вони з єдиного джерела буття...” [7, с. 362].

Як бачимо, осмислення Володимиром Андрійовичем власного методу стає характеристикою єдності емоційного, чуттєвого і логічного, раціонального. Йдеться про особливий „аналіз-переживання”, не відсторонене, не абстрактне, а глибоке конкретизоване авторське бачення всього, що пережило людство, що і сьогодні впливає на розвиток кожної людини, певним чином програмує наше майбутнє. Людський досвід, збережений у локальних історичних ситуаціях, у відомих з історії культури сюжетах, стає невичерпним пояснювальним ресурсом дослідника.

Привертає увагу своєрідність структурування навчальних посібників. Починаючи характеристику чи то стародавнього світу, чи середньовіччя, чи Відродження, В.А.Роменець кожного разу пропонує певну теоретичну схему етапів становлення вчинку як логічного осередку історії психології. Поступово схема “оживає”, ускладнюється, збагачується різноманітним емпіричним матеріалом. Спочатку здається, ніби висновки чомусь опинилися на початку і всієї книжки, і кожного розділу чи підрозділу. Але трохи згодом дозріває розуміння доцільності такого переходу від абстрактного до конкретного, який дає змогу не

“потонути” у безмежному морі подій, фактів, сюжетів, коментарів. Якби не така чітка побудова розділів, методологія книжки могла б залишитися „запакованою”, „заархівованою” в яскравому матеріалі, прихованою всередині його інтерпретацій.

В “Історії психології. Стародавній світ. Середні віки. Відродження” послідовно використовуються герменевтичні прийоми аналізу певних смислових структур. Так, перед читачем розгортається історіогенеза інтерпретацій старовинної легенди про Тарквінія і Лукрецію, де йдеться про подію, датовану кінцем VI сторіччя до нашої ери. Класичний для багатьох епох сюжет несподівано стає наскрізним історико-психологічним феноменом, який дозволяє побачити своєрідні колективні конвенції розуміння та інтерпретації, притаманні античності (твори М. Цицерона, Т. Лівія, П. Овідія), середнім вікам (книжка А. Августина), Відродженню (трагедія Г. Сакса, поеми В. Шекспіра, Дж. Чосера тощо), новій історії (О. Пушкін, І. Франко).

Постійний пошук нових ресурсів тлумачення прихованих смислів у сюжеті та поетиці цієї легенди спрямовує Володимира Андрійовича до живописних творів С. Ботічеллі, П. Вероккіо, Я. Тинторетто, Л. Кранаха, А. Дюрера, П. Рубенса, до музики Г. Генделя. Психологічний колорит певного історичного періоду сприяє відкриттю все нових і нових можливостей авторського методу, який “оживлює”, наближає до нас епоху за епохою.

Авторський підрозділ, присвячений цій старовинній легенді, має самостійну наукову цінність не лише у царині історико-психологічних чи культурологічних студій, а й у контексті нової галузі – *психологічної герменевтики*, яка розвивається останнім часом все більш інтенсивно. Принадність порівняльних історико-психологічних розшуків збільшується, демонструючи нові можливості мистецтва жити водночас у минулому, теперішньому і майбутньому, “жити з коментарями”, цілісно збагачуючи особистий досвід разом із досвідом людства.

Характерним для В. Роменця як вченого завжди було звернення до художньої творчості: він аналізує “Божественну комедію” Данте, один з найвидатніших романів китайського Відродження “Подорож на Захід”, автором якого є У Чинень, трагедії і сонети В. Шекспіра, творчість Ф. Рабле, М. Сервантеса тощо.

Читаючи про ситуативне та мотиваційне вивчення вчинку в історії психології, наш сучасник знайде для себе актуальні тлумачення взаємодії людини зі світом, душі з тілом, смерті із безсмертям. Йому привідкриється роль зовнішніх і внутрішніх подій, потреб, намірів у підготовці життєвого вибору, плануванні життєвого шляху, пошуку сенсу буття, прагненні до гармонії, спрямуванні до самовдосконалення.

Історико-психологічне дослідження починається з аналізу емпіричного матеріалу, яким стають археологічні дані, старовинні ритуали, фольклор, твори первісного мистецтва. Завдяки методу наукової абстракції Володимирові Андрійовичу вдається не лише переосмислити, узагальнити безліч фактів, що їх зберегла для нас культура, а й вибудувати їх як логіко-генетичну послідовність, відштовхуючись від структурних компонентів вчинку. Парадоксально, але історію психології написано так, що вона викликає безліч дуже особистих думок, асоціацій, спогадів про своє дитинство, стимулює до побудови як наукових, так і суто людських, життєвих планів на майбутнє. Коли, наприклад, гортаю сторінки, присвячені анімізму з його “оживленням” усього, що є навколо, думаю про потребу, яку людство задовольняло в такий спосіб. За аналогією порівнюю з дитинством людства своє власне і розумію, що йдеться про потребу в єднанні, у здоланні самотності. Я не одна, адже все пов’язане з усім, і тоді безпорадність перетворюється у захищеність.

Майбутнє перестає страшити, тому що оракул уміє його бачити. Кожна дитина також на певному віковому етапі вважає, що може за власним бажанням спрямовувати перебіг подій, переживати магічне всесилля. Навіть доросла людина у складній життєвій ситуації тимчасово забуває про раціоналізм і шукає порад у ворожок, які нібито бачать, що буде далі і вміють “привернути” чи “відвернути”. Така нещасна, дезорієнтована людина, вислухавши ворожку чи екстрасенса, починає шукати у довкіллі певні знаки, які мають про щось свідчити, створює собі фетиші, що відлякують недругів або сприяють досягненню успіху.

Трансформації, метаморфози предметного світу відбуваються завдяки чаклунським магичним діям, які відтворюють ранні стадії суб’єктності. Незмінною залишається лише душа як сутність тіла, його скульптор, котра

здатна з часом переходити в інше тіло, і це обнадійливе явища має назву метемпсихозу. Поцілунок двох закоханих передусім є актом змішування душ, і до цього не можна ставитися несерйозно. Душа мандрує, готуючись до чергового переходу, а тіло змінюється, зазнає метаморфоз. Тому важливо вчасно зійти зі сцени життя, не затримуючи душу у її перевтіленнях.

Аналізуючи ситуативний компонент вчинку на прикладі міфологічної і народної психології, Володимир Андрійович наближається до сучасної проблематики чинників, що визначають людську поведінку. Він пише про “усвідомлення повноти обставин (важливий ситуативний компонент), від яких залежить здійснення тієї чи іншої події” [4, с. 114]. І хоча ці погляди домінували тисячоліття тому, наукові дискусії кінця ХХ століття так званих ситуаціоністів з диспозиціоністами звучать саме у такому контексті.

Постійну увагу на різних історичних етапах розвитку психологічної думки привертає проблема вибору людиною свого життєвого шляху. Правильний вибір забезпечує сприятливий розвиток подій, а неправильний провокує відповідну кару, уникнути якої неможливо. Вибір поки що не є творчим самовизначенням, він швидше нагадує спробу вгадати волю богів.

Здатність до життєвого вибору є суто людська. Тварина не може здійснити такий вибір, котрий цілепокладав би якість її майбутнього життя, був би змістом спрямованої активності. Точніше – це здатність особистісна. Маленька дитина (чи людина психічно хвора) не спроможна шляхом послідовних самостійних виборів конституювати майбутнє, будувати свій життєвий світ.

Щоб більш-менш вдало вгадати, стародавня людина вдавалася до розшифрування побічних явищ як певних натяків. Чи не так дитина буває пригнічена великою сукупністю природних і суспільних обставин, серед яких їй важко розрізнити головне і другорядне, тому що все пов’язане з усім, все на все впливає? Чи не намагається вона в інтонаціях батьків вгадати значущі для себе натяки, щоб не помилитися?

Роблячи вибір, людина виходить за межі феноменального світу, актуальної людської свідомості. У кожного є своя унікальна біографічна ситуація, перспективи і передумови підготовки та уможливлення того чи іншого доленосного рішення. В актуальній життєвій

ситуації людина додає ніби “осад” всієї індивідуальної історії.

Не меншу роль відіграє і соціокультурна детермінанта. Якщо особистість консервативна, якщо її поведінка чи життєдіяльність регулюється за усталеними правилами, звичаями, обрядами, ритуалами, то потреба здійснювати самостійний життєвий вибір мінімальна. Необхідний певний культурний контекст, який є умовою здатності вибирати та актуалізує суб'єктний потенціал людини.

Серед вічних тем, навколо яких джерелить психологічна думка, безумовно, є тема фатуму. Поза людиною існують сили, над якими вона не має влади, і це твердження важко відкинути, оцінивши його як анахронізм. Тут не лише позиція екстерналів, котрі не готові взяти на себе відповідальність за власне життя. Мовиться про зріле усвідомлення реальних обмежень, які накладають на нас також суворі обставини, хвороби, вік, стать тощо.

Для Володимира Андрійовича важливо простежити, як крок за кроком розхитується суворість фатальної передвизначеності, як люди потроху навчаються вириватися із смертельних обійм долі. Сила, котра наближає до свободи вчинку, зосереджена у людських сподіваннях, прагненнях, домаганнях. І все ж трагедійність долі полягає в тому, що не всі наслідки вчинків можна передбачити. Якщо вчинок чомусь захоплює у ситуації те, що не входило в наміри людини, то він може стати злочином. Навіть маючи добру волю, людина інколи опиняється у полоні ситуативної сліпоти й неспроможна вберегтися від нещастя.

Світ має власне буття, незалежне від людських намірів. Коли людина хоче вийти за встановлені богами межі своєї долі – вона встає на шлях героїзму. Бажання знайти новий масштаб своєї величі та гідності проявляється у героїчному вчинку. Пріоритет духовних прагнень людини над політичним порядком є для наших сучасників вкрай актуальним твердженням, хоча й обґрунтоване воно ще на прикладі античної героїні Антігони [4, с. 118].

Історія психології показує, навіщо, соціалізуючись, проходити певні, досить жорстокі, вікові ініціації, у чому профілактичність таких випробувань. Аналіз засобів, завдяки яким молода людина входить до кола посвячених – дорослих, стає наближенням до розуміння відповідальності не лише за себе, а й за інших, відповідальності за благополуччя спільноти.

В. Роменець постійно акцентує увагу на такому важливому і маловивченому у соціальній психології понятті як спільнота. Говорячи про психологічний зміст табу, він підкреслює не лише його значення для появи характерології вчинку чи сприяння індивідуальному успіху. Табу стає одним із перших законів у становленні турботи людини про свою спільноту. При цьому спільнота найповнішою мірою відображає психічний склад кожного етносу, його колективне несвідоме. Тому її вплив на традиційно-побутову культуру важко переоцінити. Перебуваючи у спільноті, навіть якщо про це ніколи не замислюєшся, відчуваєш надійність традиційного світу, його непідступність, підтримку.

Спільнота тому й спільнота, що всі її члени мають у чомусь спільні погляди, смаки, звички, вірування, магічні уявлення, настанови, способи поведінки, причому як свідомі, так і неусвідомлювані. До останніх переважно належать певні схильності, зваби, спокуси, симпатії-антипатії, пристрасті. Усвідомленими компонентами традиційної світобудови є передусім спільні моральні орієнтири, норми, правила, звичаї, обряди, котрі мотивують повсякденну поведінку людини, її життєдіяльність.

Серед ключових понять, що їх послідовно аналізує Володимир Андрійович на різних етапах розвитку психологічної думки, чи не найяскравішим є поняття Еросу як всесвітньої сили, котра панує над усією природою. Однією з улюблених тем, що запам'яталися з далеких часів відвідування лекцій метра, є аналіз легенди про Амура і Психею, їхню непросту любов і вистражданий шлюб як міфологічну фантазію про психічне як таке. Ерос, даючи людині насолоду і страждання, розглядається як еротичне тлумачення душі. Амур як стародавній Ерос, будучи атрибутом психічного, спочатку постає вселенською силою, котра панує над богами. Згодом ця сила спускається з небес на Землю, обмежується людиною і стає визначенням ситуації, мотивації і самих людських вчинків.

Любов в арабській психології розглядається як рушій знання. Перебуваючи на межі між знанням і незнанням, любов стає водночас і радістю, і стражданням. За Ібн Сіною, прагнення душі до Бога є любов. Нею надихається проникнення у першосутність, осяяння. Земне ж кохання нерідко сприймається як захворю-

вання, тому встановлення його предмета – це своєрідна передумова лікування.

На тлі все більш популярної в сучасній психології гендерної проблематики зацікавлює осмислення науковцем легенд про одностатеві народи (амазонок, сирен, гаргерійців тощо). Ці численні легенди розглядаються як важливе уявне експериментування з екзистенційними проблемами життя.

Плідною є ідея про неусвідомлювану проекцію психічних здатностей людини назовні, в образи фантастичних істот на зразок лісовика чи русалки. Проекція як один з найрозповсюдженіших захисних механізмів у цьому контексті починає сприйматися більш виразно і змістовно. Стає більш зрозумілим її архаїчне походження, глибокий позитивний смисл, котрий заважає легкій відмові від такого звичного проектування власних рис, бажань, очікувань на найближче оточення.

У підручниках з історії психології рідко можна побачити глибинний етнопсихологічний ракурс аналізу, який не заважає загальному, панорамному баченню. Книги Володимира Андрійовича – щасливий виняток, адже, читаючи їх, відразу розумієш, історія якого етносу є для автора рідною. Так розкриваються старослов'янські міфологічні вірування у душу – творчу силу, без якої неможливе життя на землі. Душа сприймається як вогонь, зірка, вітер, птах, немовля. Вибір життєвого шляху пов'язується з ідеєю долі, яку у стародавніх книжках визначали як “присуд”, “вирок”, “рішення”. Від слова “рок” походять і такі слова як “приречена”, “наречена”, “суд” тощо. Характер поховань дає змогу зрозуміти уявлення про посмертний шлях душі, долю тіла, можливості збереження певною померлою людиною її прижиттєвого значення, суспільного статусу.

Ситуацію конфліктних відношень проаналізовано у посібнику В.А. Роменця на прикладах розвитку психологічної думки стародавніх Китаю, Індії, Греції та Риму. Спектр досліджень поширюється при аналізі мотиваційних компонентів учинку в добу Ренесансу. Тут має місце глибоке вивчення арабської психології, розкривається широка панорама східнослов'янського передвідродження та Відродження, постає велич європейського титанічного пошуку самодостатності, суб'єктності, індивідуальності.

Нинішнє суспільство дедалі частіше називають транзитним, тобто суспільством, яке

переживає постійні трансформації, зміни, оновлення. Тому для нас порівняння двох епох – Середньовіччя та Ренесансу – стає особливо актуальним, адже у нашому досвіді також було своє середньовіччя і нещодавно розпочався свій ренесанс. У часи застою людина була “гвинтиком” суспільної машини, часткою ансамблю суспільних відносин, і всі були вимушені трактувати та інтерпретувати твори класиків марксизму, подібно середньовічним тлумаченням творів Арістотеля.

Перебудова, незалежність, децентрація створили в суспільстві і в науці новий особливий клімат множинності поглядів, відмови від старих непорушних аксіом. Волюнтаристські декларації нещодавнього, соціологізаторського етапу розвитку психологічної науки про зміни навколишньої дійсності задля далеко не коректно усвідомлюваних миттєвих нестач, на щастя, вже майже стали історією. Хоча далеко не всі погляди, котрі можна сміливо віднести до історії, швидко втрачають свою актуальність.

Тепер кожна людина відчуває запит на індивідуальну відповідальність, активність, ініціативу, творчу самореалізацію. Життєві домагання сучасної молоді перестали бути послідовними, еволюційними, вони набувають все яскравішого революційного, стрибкоподібного характеру. Нікого не задовольняють колишні глобальні цілі, які проголошувала радянська ідеологія з приводу досягнення благополуччя для всіх – сукупного суспільного загалу. Ніхто вже не відгукується на локалізацію цих абстрактних ідей у далекому майбутньому – “у щасті прийдешніх поколінь”. Кожна людина хоче передусім благополуччя для себе, своєї родини, і не колись, а дуже скоро, бажано тепер чи, принаймні, завтра. Нагадує Ренесанс і певна приземленість сьогоденних ідеалів, їх конкретність, матеріальність.

У цьому вітакультурному сенсі історичні студії Володимира Андрійовича Роменця, що розпочалися кілька десятиліть тому, набувають нового звучання, стають певним компасом у бурхливому, дещо хаотичному сьогоденні. Так його порівняльний аналіз психологічної думки, котра розвивалася в різні епохи, дає змогу сучасному читачеві знайти конструктивні аналогії, побачити взаємозв'язки, спрогнозувати тенденції.

Співвідношення традиції і вчинку як основний предмет середньовічної китайської психо-

логії вносить новий акцент у розуміння шляху людини, який у Китаї має назву дао. Дао є першоосною неба і землі допоки немає імені; отримавши ж ім'я, воно усвідомлюється як матір усіх речей. Будь-яка діяльність людини, виходячи за межі принципу дао, стає неістинною.

У центрі уваги постають можливості досягнення досконалості, благородства. За Лаоцзи, споглядальне життя є наймудрішим. Головне тут – рух-поступ до спокою, який стає можливим завдяки інертності, тобто утриманню від змін, від оволодіння знаннями і речами, головню завдяки знеціненню вольових зусиль, пропагуванню безпристрасності. Так формулюється досить сучасний, хоча, на жаль, не дуже популярний, екологічний принцип: “Міркуючи про зміни, що відбуваються з речами, не слід самому їх змінювати” [4, с. 165].

Ренесансна китайська психологія, яка триває вдвічі довше, ніж Ренесанс європейський, зосереджує увагу на самотворенні, потребі стати собою, встановити межу своїх домагань. Людина вже розглядається як суб'єкт діяння, котрий має на меті досконале буття. Чань-буддизм стає справжнім мистецтвом життя, яке не є просто спогляданням чи самозаглибленням, а передбачає титанічні зусилля людини, спрямовані на зміни, перетворення, ціннісну переорієнтацію.

У найбільш психологічних творах Конфуція (Кун Фуцзи) йдеться про різні співвідношення природного і набутого, що спричиняють формування різних типів особистості – від вченого-книжника до неосвіченого селянина чи благородного мужа. Ці детермінанти розвитку нагадують сучасну двофакторну теорію соціалізації. Людина стає благодійною, коли природність і вихованість урівноважують одна одну, коли можна говорити про “золоту середину”.

Завдяки Конфуцію у психологію вперше приходять таке важливе для сучасності поняття як “ідеал”. Ідеал пов'язується з близькістю людини до природного, споконвічного, із спрямованістю до старовини, шанобливістю до батьків, предків узагалі, зі слухняністю та слідуванням споконвічним ритуалам. Саме через ритуалу уможливується стан середини, гармонії, коли у природі встановлюється порядок і все існуюче розквітає.

Прямі аналогії з популярною сьогодні в усьому світі гуманістичною психологією викликають конфуціанські ідеї щодо *сутності душі*,

яку сучасною науковою мовою називають *глибинним єством* чи просто сутністю. За Конфуцієм, сутність душі натуральна за своїм характером, досконала у собі, але здатна забруднюватися у складностях життя. Щоб повернути її джерельну чистоту, людина має стати на шлях самовдосконалення, який вимагає діяння відповідно до ритуалів. У часи Відродження поглиблюється розуміння відначально позитивної природи душі, котра найповніше виявляється у стані спокою, незворушності.

Гортаючи сторінки книжки Володимира Андрійовича, присвячені ролі врівноваженості, гармонійності у наближенні до своєї сутності, пригадую його власну спокійну самозосередженість, природну інтелігентність, його безмежно добру душу...

В.А. Роменець аналізує ритуал як дію високого морального вчинку, основу буття, що дає людині безсмертя у великому цілому – спільноті. Традиція розглядається ним як живе спілкування людей в аурі їхньої високої згуртованості, а тому це завжди зв'язок людей різних поколінь, долучаючи й тих, хто живе нині. Вчинок спрямовується на подолання традицій, зміна яких стає новим актом творення добра.

Доля, яку ніколи не залишав поза увагою талановитий мислитель, послідовно вводячи це поняття до тезаурусу сучасної психології життя, може бути подолана, якщо людина навчиться використовувати небо у власних цілях. Задля цього, власне, й пропонується нова теорія вчинкової активності, у якій значущість усталеної віками традиції заперечується. Людина має сміливо і наполегливо змінювати довкілля, а відтак творчо ставитися до ритуалів як форми функціонування традицій. Новий крок у розумінні суб'єктності пов'язаний з так званими небесними почуттями, котрі людині дані від народження. Володимир Андрійович, занурюючись у старокитайські джерела, показує, що вже тоді було зрозуміло неявне: від самої людини, а не від неба, залежить поглиблення її добродійності.

Етичні акценти поступово стають домінуючими у психологічних теоріях, на що невтомний дослідник звертає особливу увагу, вважаючи, що справжня психологія не може існувати окремо від етики. Розмірковуючи про сутність існування, він посилається на Ян Чжу як автора ідеї співчутливого вчинку. Формулюється важливий принцип моральної і психоло-

гічної активності, відповідно до якого треба давати відпочинок стомленому, годувати голодного, зігрівати замерзлого.

У стародавній індійській психології *вчення про долю* стає колективним уявленням про карму, яка милує чи карає за відповідні вчинки, забезпечуючи зворотний зв'язок у всесвіті людських думок і діянь. Несподівано з глибини віків виникає таке модне у різних напрямках сучасної психотерапії, особливо групової, поняття зворотного зв'язку (feed-back), що забезпечує віддзеркалювання докількам почуттів, імпульсів, прагнень людини. Недарма пересічний сучасник ніяк не хоче відмовитися від ідеї карми, яка зручно поєднує минуле, теперішнє і майбутнє, нагадуючи про відповідальність за будь-які вчинки і вчинення.

Згадаймо, як часто ми говоримо про ілюзорність, примарність навколишнього світу з його яскравими і пустими принадами. Про ілюзію світосприйняття людство розмірковувало ще у стародавній Індії, говорячи про Майю, тобто завісу, що закриває від людини вищу сутність буття і дійсний зміст існування. Ілюзорність стримує еротичні потяги і навіює настрої світової скорботи, який можна подолати лише аскетизмом. Нова сходинка розвитку психологічної думки в добу Відродження вже не наполягає на аскетичному виснаженні для досягнення досконалості. Мовиться про вміння медитувати.

Проблема самовдосконалення стає однією із центральних у стародавній і ренесансній китайсько-індійській психології. Вчинок розглядається як оволодіння тілом і духом для досягнення вищого рівня буття, а весь всесвіт – як арена для моральних дій. Щоб контролювати себе у повсякденному житті, людина має зробити п'ять великих зусиль: утримуватися від шкоди всьому живому, неправди, злодійства, чуттєвих потягів, жадоби багатства. Самоконтроль, котрий передбачає повну владу над собою, важливий і для здійснення правильного вибору. “Людина зовнішня має бути повно залежна від людини внутрішньої” [4, с. 185]. Потреба вибору також пов'язана з розташуванням людини у часопросторі буття – посередині між божеством і твариною.

Цінність свободи для розвитку особистості вперше виникає саме в індійській психологічній думці. Коли людина зрозуміє, що в ній і через неї діє божественне начало, – говориться в Упанішадах, – то вона відчує повне онов-

лення, дійсну свободу, блаженство. Відтак особистість можна порівняти з рікою, а її дух – з океаном.

Зацікавлює звернення індійських та арабських мислителів до популярного сьогодні поняття “досвіду”, зміст якого першочергово розкриває верховну сутність. Досвідом стає все життя з його помилками, схильностями, розчаруваннями, втратами. Подібним чином досвід розглядається у сучасній гуманістичній психології щонайперше у її феноменологічному відгалуженні. Найважливішим джерелом знання про людину вважається її екзистенційний стан, суб'єктивний психічний досвід, котрий можна усвідомити через переживання та осягнення наявного буття “тут-і-тепер”. Отож внутрішній досвід – той об'єкт осмислення, що уможливорює подальший саморозвиток особистості.

Розповідаючи про Будду, В.А. Роменець несподівано говорить про нього як про сучасника Сократа і Платона, що оновлює сприйняття окремих положень його вчення. Так, Будда приходить до чотирьох благородних істин щодо існування страждання, його причин і можливостей припинення та нірвани як благородного шляху позбавлення людини від страждань. Нірвана – це стан спокою як відсутність пристрастей, метушні, уподобань, бажань. У цьому стані особа спирається тільки на себе, набуваючи наснаги до саморозкриття.

В епосі стародавньої Індії “Махабхараті”, який Володимир Андрійович порівнює з “Гіладельєю” та “Одіссеєю”, простежується те, як виникає і чим є мудрість, освітленість, умиротвореність, з одного боку, і тупість, сонливість, злоба – з іншого, загалом як у коловороті життя пробуджується свідомість.

Завжди актуальна проблема життєвого шляху в “Махабхараті” набуває нового звучання: на цьому шляху виділяються чотири етапи, що ведуть людину до вищого існування. Все починається зі стану хазяїна житла, далі слідує послушник, пустельник і сансьясин, тобто той, хто повністю зрікається великого предметного світу і ставить між собою і ним процес самозосередження.

Справжнім джерелом психологічних ідей, відшуканим Володимиром Андрійовичем, стає для читача посібник античності із її протиставленнями природи – душі, мікрокосмосу – макрокосмосу, ідеального – матеріальному.

Філософія як любов до мудрості із самого початку стала у давній Греції *психософією* – дисципліною, що вивчає закони існування психічного, визначаючи провідну лінію вчинків й у такий спосіб стаючи мудрістю самого життя з його прагненням до вищого блага і бажанням позбавитися щоденної метушні.

Уперше в античній філософії обґрунтовується такий звичний для сучасної психології методологічний канон руху-поступу, що отримав назву *принцип розвитку*. За Фалесом, якщо вода в ріках тече, світила на небі рухаються, камінь з гори котиться, то можна вважати, що неживі предмети також мають душу як певне динамічне начало. Анаксагор також стверджував, що все рухоме є оживлене і сповнене душ, тобто джерел руху-перебігу. Рослини, як і люди, змінюються, здатні відчувати, переживати скорботу чи радість. До речі, сучасні біологічні дослідження рослин близькі до опису певних простих станів, схожих на емоційні.

Рух-поступ взагалі розглядається як феномен здоров'я і краси, основний формовий життєздатності. Завдяки ньому відбувається взаємний перехід великого і малого світів, зв'язком між якими – це душевні спроможності людини, які можуть мандрувати у світі, сприяючи спілкуванню між людьми. При пошкодженні якоїсь частини тіла душа завжди поспішає на допомогу, адже не терпить руйнування тіла. Ідеальна людина сміється над долею, адже її справжня свобода залежить від розумності вибору.

В.А. Роменець знову звертається до такої важливої і цікавої теми, як Ерос, дивлячись на неї очима давньогрецьких мислителів. Саме Ерос містить у собі всі великі людські пристрасті, дає насолоду, постає творчою силою, прагненням до гармонії, забезпечує всепроникний зв'язок. Ерос – це специфічний посередник і тлумач між Богами і людьми, це любов до краси, істини, добра. І зрозуміло чому: краса не може творитися у потворному, вона виникає від творчого суголосся чоловіка і жінки, у якому джерелить безсмертя, котре присутнє в кожній смертній істоті. Тому зовсім не випадково у підручнику “Основи психології”, одним з наукових редакторів та автором оригінальної концепції якого був Володимир Андрійович, окрему увагу зосереджено саме на вчинках істини, добра, краси [2].

Тема Еросу породжує тему самоконтролю. Ерос виникає у душі, вкоріненій у тілі. Він змішується з насолодою і стражданням, зі страхом, гнівом та іншими почуттями. Якщо душі будуть панувати над цими пристрастями, то їхнє життя буде справедливим, якщо ж пристрасті переможуть – несправедливим, і в другому народженні такий безконтрольний чоловік може перетворитися на жінку, далі – у тварину.

Вічна проблема житевого шляху людини формулюється Платоном у вигляді ідеї ентелехії – становлення живого тіла у послідовності головних етапів онтогенезу. Кожна людина має свою, чітко задану межу часу, якої досягає, якщо не втручаються ніякі деструктивні сили.

Арістотель є автором вчення про катарсичне значення вчинку. Психіка очищується від матеріальних процесів спочатку у відчуттях, далі все більш досконаліше – у мисленні і, нарешті, досягає апогею очищення у вчинку. Оцінка сприйнятого з позицій добра-зла породжує задоволення чи незадоволення, які, своєю чергою, сприяють появі бажань як потягів. Бажання, котрі скеровані розумом, стають волею. Метою діяльності є блаженство, до якого ведуть учинки фізично і духовно зрілої людини.

Заслуговує на згадку і фізіогноміка, автором якої є все той же Арістотель. Саме вона демонструє тісний взаємозв'язок душі і тіла, залежність першої від другого, показуючи, яким чином у зовнішності фіксується та проявляється внутрішній світ людини. У Теофраста в його “Характеристиках” ця тематика набуває розвитку: так виникає відома типологія характерів, що зосереджена лише на негативних рисах.

Зауважимо, що в 1983 році, коли вперше побачив світ цей посібник з історії психології В.А. Роменця, ніхто в нашій країні ще не чув про гендерну проблематику, не звертав увагу на гендерну асиметрію. Але Володимир Андрійович завжди інтуїтивно відчував значущість, своєчасність гендерного аналізу, і про це свідчать численні ремарки на цю тему в тексті його книжки. Так, говорячи про ідеї Теофраста, відомий науковець наголошує, що послідовник Арістотеля не аналізує характери чесних людей, чомусь не дає опису характерів жінок.

Близькою науковим уподобанням Володимира Роменця є етична за своїм змістом психологія, до якої належить школа стоїків. Зенон, шукаючи опору для морального життя, вважав,

що людина прагне передусім незалежності і блаженства. Отож пізнання – необхідна умова для моральної поведінки, адже душа, віднесена до тілесних явищ, народжується схожою на неспісану дощечку, а весь свій зміст одержує ззовні.

Звертаючись до проблеми життєвого вибору, без якого неможливий справжній вчинок, Володимир Андрійович зауважує, що у стоїків людина вчиняє вільно, відповідно до власних рішень, але щоразу змушена виконувати волю провидіння. “Життя людини має відповідати природі. Найзагальніший природний потяг – потреба самозбереження. Набуває цінності і сприяє щастю тільки те, що служить цій потребі” [4, с. 247]. Подальший розвиток проблема життєвого вибору отримує у роботах Секст Емпірика, який наполягає на відносності добра і зла, котрі не існують самі собою, поза особливостями конкретної людини.

Сучасна психологія лише розпочинає фундаментальні дослідження проблеми людського щастя, а В.А. Роменець бачив перспективність цієї проблематики ще тоді, коли занурювався в античну психологію. Справжнє щастя добродчинної людини, на думку стоїків, – це свобода від хвилювань, душевний спокій, внутрішня незалежність. Таке щастя досягається шляхом розсудливої боротьби з афектами, у дорозі до самовладання і справедливості. У школі скептиків щастя уможливлене через розумність, і виявляється воно передусім в успішних діях, які мають розумне виправдання.

Популярний сьогодні у західній соціології вислів “мистецтво жити” завдяки копіткій праці Володимира Андрійовича знаходить свої витoki саме у роботах Секст Емпірика та його послідовників. Мистецтвом жити називають вибір і самовизначення життєвого шляху, здатність орієнтуватись у різноманітних повсякденних ситуаціях.

У нашого сучасника К. Бьорка, який закладає фундаментальне підґрунтя для злиття лінгвістики, літератури та соціології у певну синтетичну антропологічну дисципліну, є дуже близький термін “неформальне мистецтво жити”. Йдеться про практичну взаємодію людей, котра вимірюється не тільки і не стільки утилітарними мірками “ти – мені, я – тобі”, скільки розумінням, співчуттям, прихильністю. Світ людини, за Бьорком, є світом вільних комунікацій із собі подібними. Людина потокає іншій людині, повторює її так само, як один

член метафори несподіваним чином повторює інший. Текстура соціуму зіткана з таких повторень, “метафор”, що виникають у процесі кооперації людей [див. 1, с. 121].

Страх смерті, за Лукрецієм, є вихідним пунктом усіх людських вад. Він проганяє сором, руйнує дружбу, спотворює благочестя. Сама ж смерть – це завжди внутрішня складова життя, а тому спроба визначити найважливіші ознаки конфліктної ситуації, що вивчається в історико-психологічному процесі, досить цікава і продуктивна.

У творчому спадку Цицерона увагу філософа-дослідника привертає взаємодія природних потягів і відповідних добродчинностей. Природне виявляється у потягах душі до пізнання, спілкування, першості, порядку і гармонії. Саме їм відповідають такі добродчинності, як мудрість, справедливість, мужність і поміркованість. Спираючись на моральний закон, що наявний у свідомості людини, вона може вести щасливе життя, не боячись своїх одвічних ворогів – болю, старості, смерті.

Серед вищих життєвих благ Цицерон називає енергію симпатії, яка закономірно не могла залишити Володимира Андрійовича байдужим. Знаючи його вміння цінувати друзів, рідних, учнів, колег, його повну нездатність до конфлікту, негативних оцінок, будь-яких інших виявів недоброзичливості, розумієш постійний дослідницький інтерес до феномена дружби, її породження від доблесті, честі і доброти, вимог до вибору друзів, проблеми вірності у дружбі, розуміння її як шляху до найвищого блаженства природи.

Актуальна для сучасної персонології проблема самовизначення постійно привертає увагу академіка В.А. Роменця. Знаходить він її витoki й у творах Цицерона, котрий зауважує, що молода людина сама вирішує, яку роль у своєму житті вона бере на себе, яку діяльність вважатиме тією, що їй підходить, ким вона стане і який спосіб життя буде вести. На характер вибору впливають батьки, довілля і примхливості особистих рішень і дій. Навряд чи якийсь інший історик звернув би увагу на цю “примхливість”, але Володимир Андрійович завжди уважний до деталей, що лише на перший погляд видаються другорядними.

Цікавить В.А. Роменця і плин часу життя, прогнозування майбутнього, наближення старості. Йому явно подобаються погляди Цице-

рона на різний вік людського життя з його відмінними обов'язками, заклики у старості остерігатися бездіяльності, порожнечі. Старість – результат тривалого і змістовно наповненого життя, що свідчить про набуття мудрості, авторитету й уміння приймати правильні рішення. Це вік, до якого фактично дожив Володимир Андрійович, хоча його ніколи не можна було ідентифікувати як стару людину. У після-полудневий вік він створював ідею головного життєвого призначення, був свідком вдалого завершення своєї звияжної долі.

Говорячи про можливість прожити життя натурально, у повній злагоді зі своєю природою, не покаліченою соціумом, Володимир Андрійович завершує свій великий екскурс у психологію античного світу аналізом творів імператора-філософа Марка Аврелія. Важливою для нього є ідея гармонії людини зі світом, своєрідна антична монадологія, коли зміни і порухи душі залежать від неї самої, а сприймання навколишнього світу – від того, які судження вона приймає та яких реально гідна.

Акценти, які розставляє відомий мислитель у своїй багатотомній історії психології, з приводу перспективних напрямків майбутнього розвитку цієї науки, нерідко стають конструктивним пророкуванням. Знов і знов повертається він до проблеми *сенсу життя*, котру вважає вкрай важливою для психологічної думки, хоча в 1983 році серйозних досліджень у цього тематичному форматі було обмаль. Цитуючи Марка Аврелія, підкреслює, що квінтесенцію смислу становить пошук прекрасного, а відтак і презирство до насолод, страждань, нехтування славою, праведність до неправедних. Отже, становлення психології у середні віки розглядається В.А. Роменцем як розгортання ситуації колізійних відношень, як багатовіковий “турнір антитез”: добра – зла, душі – тіла, грішного – праведного.

Один з отців християнства Філон Олександрійський обґрунтовував ідею розвитку світу і, відповідно, психіки, душі. Він вважав, що, знищивши вічний рух-поступ душі, ми тим самим знищимо і саму душу. Ця думка цілком відповідає сучасним уявленням про саморозвиток особистості як про модус її існування. Адже особа не може постійно перебувати у стагнації, не змінюючись за формою і змістом.

Середньовіччя дарує психологічній науці новий алегоричний погляд на світ. Так, Філон

розглядав динаміку ідей у Старому заповіті як феноменологію моральності. Історії світотворіння, гріхопадіння, потопу можуть трактуватися за своїм духовним смислом як моральні історії людства. Зовнішня історія є лише тінню реальних внутрішніх подій каяття, праведності, мудрості, досконалості. Цікаво подивитися не лише на писання, а й на інші великі пам'ятки культури як на певну алегорію, і спробувати віднести їх до психічних властивостей людини, до її життя, вчинків.

Людина, як пише Філон, – мікрокосмос, малий світ. Вона створена за образом Божим і містить у собі частину верховного логосу як його випромінювання. За тілом, яке складається з усіх стихій, вона уподібнена Всесвіту – хатині логосу, а за розумною душею – самому логосу. Суперечки навколо природи душі пояснюються складностями самопізнання, про які, до речі, вперше писав автор ідеї самосвідомості – Плотін.

Душі надана можливість вибору, оскільки вона перебуває між смертним і безсмертним, розумним і нерозумним, божественним і чуттєвим. Вибір цей довільний, тому що душа не залежить ані від нижчих стихій, ані від вищих сил. Така свобода волі, незважаючи на її умовність у межах ситуативної конфліктності, безумовно, приваблює філософа і психолога Володимира Роменця.

Заперечуючи наявність чистого морального єства в людині, Філон тим самим робить висновки про рівність усіх людей перед Богом, і ставить запитання: “Хто чистий від скверни, хоча б його життя тривало всього один день?” [4, с. 340]. Так він підходить до значущості самовдосконалення і самопізнання, в якому вбачає мету людського життя.

Патристика близька Володимирові Андрійовичу передусім тому, що проблема людини посідає в ній головне місце. У людини є тіло, душа і дух, і кожна частина цієї тріади не може існувати без іншої. Прилучення до духу як верховної сутності не мислиться однією душею, тобто без тіла. Про тіло треба піклуватися, віддаючи належне його потребам, якщо хочеш дбати про душу. Тілесні пристрасті можна підкоряти розуму й уникати негативних афектів, підтримувати людську гідність.

З неприхованою симпатією викладає академік В.А. Роменець погляди Тертулліана, який вчив, що проблема доброї і злої поведінки має

не космологічний, а субстанціальний характер. Плоть, на його думку, є благородною, достойною, причетною до краси душі. Вчинки людей, котрі виступають проти плоті, сутнісно єретичні. Формулюючи естетичне ставлення до плоті, Тертулліан наближає її за своєю одухотвореністю до душі і навіть до духу. Завдяки плоті душа насолоджується благами природи, багатством світу, привабливістю стихій. З допомогою плоті людина створює мистецькі і наукові твори, здатна спілкуватися, бачити, слухати, нюхати тощо. Душа у плоті і лише через плоть може здійснювати бажання серця.

У спадку Климента Олександрійського найбільшу увагу Володимира Роменця привертає проблема визначення життєвого шляху, самовдосконалення, яке стає можливим із піднесенням людини до духовної зрілості. У структурі душі вперше виділено волю та її наріжну здатність до подолання згубних тілесних пристрастей. Плоть завжди готова бути заколотницею, впасти в надмірності, але панівний розум уміє контролювати її. До того ж тіло людини вийшло із рук найславетнішого художника, який мав себе за взірець.

За Августином Блаженным, погляди якого мали великий вплив не лише на сучасників, а й на всю епоху Відродження, людина має тіло і дух. Коли дух починає взаємодіяти з тілом, то він стає душею, коли ж підноситься над тілом, виявляючи вищі спроможності знання і думки, – утверджується духом як таким. Центральним органом людини богослов вважає мозок, залишаючи серцю функцію джерела життя. Він виділяє сім рівнів досконалості, могутності душі, починаючи від животворення смертного тіла і завершуючи осягненням першопричини буття. Якщо душа чомусь втрачає єдність із першобуттям – вона вмирає.

У вченні Августина для сучасної психологічної науки чи не найцікавішим є наближення до проблеми психології часу. Минуле, теперішнє і майбутнє як часова троїстість співвідносяться з трискладовою характеристикою душі, що свідчить про неможливість розгляду психічного поза часом. Пам'ять, споглядання і надія є формами сприйняття минулого, теперішнього і майбутнього. У такий спосіб час стає основою тлумачення психічних властивостей людини. Плинність часу, якої не було в часи античності, створює колізійне напруження.

Вчинок уперше набуває статусу психологічної категорії у працях Немезія Емесського, котрий вважав індивідуалізацію результатом, що наближує людину до першосутності. Отож акцентується увага на вольовій сфері людини, на її хотіннях, які скеровуються, досліджуються, обдумовуються завдяки наявності волі. Так розгортається не просто споглядальне ставлення до ситуації, а ставлення дійове, вчинкове.

Для В.А. Роменця роздуми Абеяра про відповідальність анітрохи не втратили актуальності. Наші вчинки справді залежать від намірів, совісті, свідомості, а гріх є вчинком, здійсненим людиною всупереч її переконанням. Відповідно добрий вчинок теж залежить від намірів самої людини і не заданий Богом. Таким чином, гріховний не сам учинок, а інтенція до нього, намір. Відтак вчинкова дія піднімається до рівня совісті, котра існує між виною і спокутуванням та сприяє самопізнанню.

У “Книзі повчальних прикладів і відомостей з історії арабів, персів, берберів та інших сучасних їм могутніх народів” увагу Володимира Андрійовича привертає характеристика ідеального людського життя, яке може тривати 120 років. Прожити такий повний життєвий цикл для людини, означає пройти школу не лише пізнання, а й моральних дій.

Інтелект академіка Роменця – це могутня потенція його душі, а особистість – найбагатіша досконалість у всій розумній природі, якщо використати відоме визначення Фоми Аквінського. Як і арабські містики, він завжди вважав, що контакти з політичною владою оскверняють знання, тоді як найважливішими рисами вченого є скромність і смиренність. Все життя Володимира Андрійовича – яскраве підтвердження думок видатного арабського філософа і лікаря Ібн Рушда щодо науки, яка єдина може дати людині справжнє щастя. Енциклопедичність його знань, їх системність та глибина безпосередньо визначали його титанічну ренесансну особистість із сильною і самобутньою душею.

Посібники Володимира Роменця з історії психології легко читати, до них хочеться повертатися знов і знов. Адже в душі залишаються пережиті колізії, великі імена, безмежні обрії епох. Мову його книжок важко не впізнати, оскільки їй притаманне особливе звучання – науково-раціоналістичне й водночас емоційно насичене, поетичне, самобутнє. Вона

живе у повному несподіванок, нескінченному науково-особистісному мандруванні шляхами сторіч, епох, цивілізацій.

Легендарна, героїчна особистість, якою й був В.А.Роменець, справді прокладає нові горизонти життя, залишаючи визначні взірці наукової, естетичної, духовної творчості, які ще чекають на спеціальні дослідження, ґрунтовні тлумачення, різнобічне осмислення. Численні томи всевітньої історії психології є невичерпним джерелом цілої низки напрямків розвитку сучасної та прийдешньої психологічної науки.

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ В.А. РОМЕНЦЯ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Поняття “особистість” останнім часом зазнає дуже серйозних метаморфоз. Концепція Я у контексті соціального конструктивізму, наприклад, ніяк не узгоджується з тим обтягненим шкірою контейнером, що наповнений нерухомим змістом (ресурсами), який раніше лежав у підґрунті наших умовиводів. Досвід особистості існує лише у безперервному обміні з іншими, постійно творить себе через історії, наративи, котрі задіюють інших людей, взаємно переплетених у цих наративах [11, с. 38].

Наука вже не здається постмодерністам чимось божественним, та й раціоналістичний підхід до істини заперечується. У постмодерністському “мультиуніверсумі” загалом немає абсолютних істин. Замість ілюзії істини як недосяжної мети базисною цінністю постає творчість, котра інтерпретується як основний принцип наукового пошуку. Творчість закликає до постійної готовності переглядати стару й аналізувати нову інформацію крізь змінні рамки сучасного швидкоплинного моменту. Йдеться про перманентне переоцінювання як усвідомлену функцію соціальної взаємодії [12].

Куди крокує сьогоднішня мінлива особистість у непрогнозованому світі, захопленому нескінченними бурхливими катаклізмами? Як це сталося у межах науки психології особистості, що захиталося її основне поняття, її головний предмет? Що буде з психологією особистості найближчим часом? Спробуємо з’ясувати глибинні підвалини цих сучасних трансформацій, що їх переживає психологія особистості, у творчості одного з фундаторів

української соціогуманітарної думки – *Володимира Андрійовича Роменця*.

Все починалося досить давно. Феномен особистості став однією з ключових проблем історичної психології у другій половині ХІХ століття. Саме та епоха й зацікавила В.А. Роменця, коли він почав досліджувати особистість, звертаючи увагу на засадничі аспекти історичного розвитку уявлень про неї.

Перед істориком психології, як пише Володимир Андрійович, тут виникають серйозні проблеми. “Він має перед собою всю історію психологічної думки, уособлену в працях видатних мислителів. Чи не безліч тут спокус – обрати яку-небудь психологічну систему знань, відкинути всі інші як хибні й заспокоїтися. А може, пережити їх усі, проїнятися їхнім пафосом, відчутти спорідненість між ними як такими, що мають єдине джерело походження, й перекинути містки, адже всі вони з єдиного джерела буття й відрізняються лише тим, що на характер бачення душі впливає її мікрокосмічний статус” [7, с. 362].

В особистості, котра цікавить В.А. Роменця передусім як суб’єкт історичної активності, інтелектуальне, емоційне й вольове становлять цілеспрямовану напружену єдність [7, с. 15]. Вона має консолідуватися, відкидаючи вимоги середовища, нехтуючи думками інших, демонструючи свою самостійність і незалежність. Іншого шляху для набуття єдності, на перший погляд, немає.

Науковий пошук починається не з робіт філософських чи психологічних. І це дуже характерне для академіка Роменця. Перший автор, який докладно аналізується, – відомий норвезький драматург Генрік Ібсен з його “Пер Гюнтом”. Розмірковуючи над постаттю Пер Гюнта, вчений показує, що особистість, котра тільки враховувала б позиції, очікування, потреби інших, безумовно, втратила б свої власні риси, як “Душечка” А.П. Чехова. Але якщо нехтувати іншими взагалі, нізвідки буде брати і формувати свою духовність. Гюнт не був великим грішником, але й не чинив добра. Навіть для гріха треба мати характер і волю.

Філософія Пер Гюнта – “Бути самим собою!”, тобто робити все, що забажається. Жити за таким заповітом морально безпринципно, і мотив засудження головного героя норвезької драми звучить досить виразно. Наша наука з цим самим гаслом, як вважає В.А.Роменець,

запізналася на сто років, проголосивши принцип відповідності собі як головну засаду гуманістично зорієнтованої психології особистості.

Володимир Андрійович Роменець підкреслює значущість соціуму для розвитку особистості, роль зовнішніх детермінант у її становленні. Для нього моральність, духовність формуються виключно під впливом ззовні: які впливи – така й людина. Це у чомусь дуже нагадує сучасний постмодерністський контекст, у котрий намагається вписатися психологія, як завжди, наздоганяючи філософію і художню літературу.

Особистість у сучасному постмодерністському світі називають новим, нейтралізованим Я, про яке дедалі частіше пишуть представники нарративної психології [12; 13]. Це нове Я є чимось рухливим, плинним, таким, що постійно відчуває на собі вплив “голосів людства” і не поспішає створювати свій окремих, суто індивідуальний, текст. Для нього важливіше бути в контексті, “вписуватися”, не випадати з нього.

Коли мовиться про постмодерністську особистість, то вочевидь йдеться про часткову втрату індивідуальної своєрідності, точніше втрату жорсткої визначеності, єдиноголосся, головню завдяки безмежній відкритості, поліфонічності, здатності до розвитку. Постійні зміни відповідно до мінливого довкілля є для такої особистості нормою життя, якої ніхто не декларує, навіть не помічає.

В.А. Роменець не пропагує гуманістичну ідею щодо глибинної внутрішньої сутності, незмінного позитивного єства кожної людини, відповідно до якого і проголошується сьогодні цей старий принцип “Бути собою”. Як не приймає цієї ідеї й постмодернізм. Адже якщо бути послідовним у визнанні такого стабільного внутрішнього центру, до якого рухається особистість, тоді розвиток як такий загалом втрачає сенс.

Гуманістичні твердження щодо внутрішньої сутності, глибинного єства особистості коментуються постмодерністами поблажливо – як суспільні ілюзії. Зрозуміло, що це звучить красиво, що в це хочеться вірити, але не більше. Парадигма, як і все інше, схильна старіти, відмирати. (Хоча, як свідчить історія, для неї ще можливі реінкарнації.) Для Володимира Андрійовича просто не існує окремо особистості глибинної та окремо – вершинної, себто особистості поза етичним контекстом.

Його розуміння єдності всіх особистісних проявів більш глибоке і послідовне, ніж у відомих класиків гуманістичної психології.

Другий крок у дослідженні природи особистості Володимир Роменець робить у своєму аналізі ніцшеанства. За Фрідріхом Ніцше, особистість має своє глибинне єство. Але яке? В її серце закладено завойовницьку, жадібну силу. Людина досягає величі тоді, коли сполучає інтелект, витонченість розуму із суворістю та природженими інстинктами. Ніцше вабить енергія, активність, а тому він заперечує ідеалізацію м’якості, яку звать добром. Сучасна людина – не мета життя, а місток, стріла надії. Надлюдина – це здійснення волі до влади, до свободи.

Всесвіт є вічним та абсолютним становленням. Він не має ані субстанції, ані мети. Це просто хаос, гра певних сил, змагання енергій, ворожих намагань у прагненні до влади. Отож і зовнішні детермінанти розвитку особистості не мають особливого значення. Важливішою є внутрішня сила духу, самодостатність. Головне – радіти з приводу кожної миті існування, жити “тут і тепер”, не переносючи сенс діяльності у далеке невизначене майбутнє. Пізніше, аналізуючи твори С. Кіркегора, Володимир Андрійович скаже з цього приводу, що життя естетиків, котрі живуть хвилиною, не має цілісності, визначеності [7, с. 374].

За цією логікою наймудрішою людиною була б істота, найбагатша на суперечності (це також визнана постмодерністська ідея). Саме на цей піднесений інсайт Ф. Ніцше звертає нашу увагу Володимир Роменець. Йдеться про небачений універсалізм і його поєднання з неповторними рисами особистості, котрий підносить над рівнем моральних відносин. Більшість людей, що живе за інстинктами стада, бачить у пересіченості щось важливе, цінне. Водночас “пересічність” ненавидить все виняткове, незалежне.

Саме на працях Ніцше В.А. Роменець показує, що відбувається з того боку добра і зла, поза етичним контекстом. Там, де панує нігілізм, втрата цінностей, людина утилізується, стає машиноподібною. Вона тоді не є кроком уперед порівняно із твариною. Їй ні до чого самоспостереження та самопізнання, у неї немає часу і допитливості панькатися із собою. Для неї немає нічого оманливішого за внутрішній світ, а ідеї суб’єктності для непомітної

пересічної людини взагалі не існує.

Ще досі не оцінена належним чином одна з улюблених ідей В.А. Роменця про роль спокуси у розвитку особистості. На якому матеріалі досліджується таке складне явище? Ясна річ, на художньому. Адже описова (психологія духу) і пояснювальна (психологія природнича як наука про перевагу тілесного над духовним) гілки психологування поєднуються за законами драматургії саме в художньому творі, залишаючись розщепленими в науковому жанрі.

Аналізуючи твори Г. Флобера та А. Франса, Володимир Роменець розглядає спокусу як звернення до людської універсальності, можливість зреалізувати нереалізовані потенції. Він вбачає сенс спокуси у прагненні повноти буття, відмові від абстрактних самообмежень. Спокусу завжди провокує зовнішній світ з його несподіванками. Вона повернута до тих прагнень і бажань людини, котрі були, є і будуть. Як бути, наприклад, із спокусою збереження таємниці буття чи блаженства нестями? Саме спокуса дає змогу зорієнтуватися, не загубитися у мотиваційному вихорі, що підхоплює її несе особистість її життєвим шляхом, долестежинами. “Людина хоче визначити себе, надати сенсу своєму життю, а це означає *обмежити* себе, адже сенс є лише тонкою лінією на безмежному полі життя. Спокуса тому й звернена до людської універсальності, прагне її розкрити, пережити, втопити у *всеблаженстві* буття, щоб кожна клітинка тіла й кожний атом духу відчули свій поклик до самоздійснення” [7, с. 359–360].

Як не побачити тут сучасні погляди так званих ситуаціоністів з їх акцентом на ролі зовнішнього середовища, з їхнім наполегливим прагненням розглядати особистість не окремо від життєвої ситуації, а органічно долученою до неї, хоча й не поглинутою нею. Крім того, моя суб’єктність, на думку окремих представників постмодерністської психології, нібито померла чи перебуває в летаргічному сні [див. 13]. У певному розумінні постмодернізм та постструктуралізм – це реакція на вичерпність колишнього раціонального, “площинного суб’єкта”. Цю позицію можна простежити ще від думки Дерріди, котрий вважав, що “суб’єкт-у-собі” (тобто автономна свідомість, суб’єкт як центр, що все організовує навколо себе, “першопричина” і водночас “кінцева ціль” своєї власної діяльності) так само неможливий,

як і “об’єкт-у-собі” (“річ-у-собі”, тобто фактично об’єктивна реальність, незалежна від людської свідомості).

Постійно перебуваючи у потенційному стані, суб’єктність яскраво активізується лише в досить визначені моменти мого життя. Наприклад, тоді, коли перед людиною постає справжня спокуса, перед якою вона не може встояти.

Що таке воля людини, як не сила витримки перед спокусою? Як пише Володимир Андрійович, “мотив принади кличе нестерпно до себе. Сила волі як негативне вираження дії утримує від неї. Однак сила утримання визначає разом із цим і силу того, що було стримано” [7, с. 360]. На місце спокуси приходять сповідь, котра дарує людині безмірне блаженство. Сповідь не для того, щоб зректися станів, у яких вона була, а щоб відчутти на новому рівні своє цілеспрямовання. Вчений вважає сповідь канонічною формою психічного на рівні екзистенціальної рефлексії. Вона повністю вичерпується ідеями інтеріоризації як заглиблення у власну духовність; катарсису як очищення через усвідомлення; екстазу як почуттєвого стану, котрий своїм змістом і формою надає смислу існуванню індивіда [6, с. 866]. З іншого боку, каяття, яке імпліцитно наявне у сповіді, на думку С. Кіркегора, є етичним засобом, що приводить людину до вибору самої себе [7, с. 377].

І знов звернемося до постмодерністської особистості. Саме вона, ця нова особистість, переживши спокуси і звернувшись до каяття, до сповіді, не втрачає себе, не руйнується, а стає більш відкритою та гнучкою. Певні її фрагменти тепер, під впливом нового досвіду можна перебудувати, перетворювати на нові тексти, змінюючи, наприклад, жанр, додаючи нові деталі чи інтерпретації. На власне минуле, імовірно, така особистість сьогодні дивиться саме як на свою власність, трактуєчи його по-новому, пропонуючи собі пригадувати не лише певні трагічні обставини, а й їх іронічне бачення сьогоднішніми очима. Вона має авторські права на своє життя і дедалі активніше ними користується.

Людська особистість, знову підкреслює В.А. Роменець, виявляється саме у нескінченності своїх спрямувань, у потребі знайти єдність, цілісність. Іншими словами, особистість внутрішньо єднається не в застиглій стабільності, а в чомусь живому, змінному.

Наступний крок в історико-психологічному пошуку змісту поняття “особистість”, що його здійснює академік Роменець, – це вивчення всіляких відхилень від норми, так званих акцентуйованих особистостей. Об’єктом уваги стають наукові твори Ч. Ломброзо, відомого італійського психіатра і криміналіста, фундатора антропологічної школи карного права. І цей ракурс теж суто постмодерністський.

Постмодерністи, на відміну від модерністів, більше цікавляться відхиленнями, ніж нормою, винятками із правил, ніж самими правилами. Для них важливіше розглядати специфічні контекстуальні деталі, ніж великі узагальнення, а відмінності аналізувати частіше, ніж схожість [11, с. 44]. Вони насправді вважають, що спасіння світові принесуть непристосовані персони, як колись цю ідею сформулював Мартін Лютер Кінг.

“Акцентуйовані особистості”, – пише у зв’язку з цим В.А. Роменець, – до вивчення яких зверталися психологи, історики культури та інші дослідники, були людьми героїчного типу, котрі докладали титанічних зусиль, виявляли героїзм не тільки у сфері військовій, у “межових ситуаціях”, а й у творчості взагалі. Це були також особистості злочинного типу, які здійснювали певні героїчні вчинки, або у звуженій своїй свідомості втрачали “моральний” контроль, проте вважали, що прокладають нові шляхи “міжособистісним стосункам” [7, с. 365].

Злочинність, на думку Ломброзо, може розчищати шлях до творчості, вона є негацією застарілого, духом заперечення, демонічним началом в особистості, котре розкривається нерідко цинічним способом.

Акцентуйована особистість почасти вбачає у собі значні переваги над буденними особистісними виявами, і тоді утверджується як надлюдина. Для В.А. Роменця важливо підкреслити, що надлюдина може і не протиставляти себе іншому. І якщо вона звільняється від такого протиставлення, і, навпаки, задіює в собі не просто інше, а вселюдське, то відчуває носієм вищого начала – *святості*. Така особистість переживає абсолютну самодостатність і завершеність й водночас утримує межову індивідуалізацію. “Особистість, яка містить у собі вселюдське, активно і проблемно співвідносить його зі своєю індивідуалізованою сутністю, взагалі безмежно обдарована; вона розкривається у певних творчих актах, є *творцем* взагалі” [7, с. 365].

Дуже важливою постаттю на шляху пошуку Володимиром Андрійовичем Роменцем природи особистості стає С. Кіркегор з його провідною проблемою вибору. І знову цей дослідницький вибір автора і тематики не видається випадковим. Адже проблема вибору активно артикулюється у постмодернізмі. Серед його характерних особливостей – надлишок вибору у зв’язку з тисячами порад, пропозицій, рекомендацій, перед якими опиняється людина. Всі ці заклики апелюють до безлічі бажань, пробуджують різні складові Я, що потребують задоволення. Добре, якщо вдається визнати ці різні Я локальними, не цілісними. Тоді легше звернутися до самодисципліни, від чогось відмовитися, щось-таки обрати [12].

Вибір, який так багато важить у людському житті, – це передусім самовипробування. Він приводить до самовдосконалення як головного завдання, що стоїть перед зрілою людиною. Особистість прагне звільнитися від внутрішніх суперечностей, чи хоча б послабили їх шляхом здійснення вибору. Вона сподівається віднайти своє єдине, цілісне Я.

Що відбувається, коли людина відкладає життєво важливі рішення? Тоді, на думку Кіркегора, вибір здійснюється сам собою поза волею і свідомістю людини, під впливом темних сил її природи. Головне – усвідомити незворотність вибору, зважитися на нього, подивитися на життя з етичної точки зору [7, с. 374]. “Питання “або-або” Кіркегор пов’язує з ідеєю свободи можливості вибору й говорить про це словами, сповненими найглибших потаємних почуттів. Він вважає цю альтернативу скарбом, котрий бажає заповісти у спадок своїм нащадкам, дорогим йому людям” [7, с. 373].

Коментувати чийсь текст відсторонено практично неможливо. Інтерпретатор завжди накладає на текст свої погляди, смаки, прагнення. Вочевидь винятково значущим є для В.А. Роменця поняття свободи і свободи волі зокрема, що центрується на виборі як самоствердженні, що високо підносить душу, надає їй внутрішнього вдоволення, усвідомлення своєї гідності. “Я”, “сам” насамперед виявляються через відчуття свободи, а звідси постає й найфундаментальніше значення особистості” [3, с. 376].

Для В.А. Роменця, як і для представників постмодернізму, провідною є ідея трансцендування, виходу за власні межі. Він знаходить

її у дуже різних авторів. Так, Ч. Ломброзо показує стани творчого піднесення особистості, коли вона рішуче і впевнено переступає межі звичайного вчинку. На це вказує і відомий харківський психіатр П.І. Ковалевський: подих особистості можна відчутти тільки у її пограничних станах. С. Кіркегор підкреслює, що вибору, який здійснює особистість, сприяє переживання відчаю. Адже кожна людина, котра не зазнала гіркоти справжнього страждання, не спроможна охопити істинної сутності життя. Бути у відчаї – це жити поза собою, усвідомлювати свою власну сутність, своє вічне та істинне значення.

Вихід за власні межі стає для Володимира Роменця однією з ключових характеристик особистості, сутнісною ознакою її природи. Він пише: "... особистістю можна назвати таку людину, яка виходить за межі звичайного, невиразного, шаблонного, стає екстравагантною, вносить у навколишнє середовище – природне й соціальне – свій відбиток" [7, с. 380]. Водночас вихід за межі буденності здійснюється шляхом учинкової метаморфози у напрямку до подвигу. Здійснивши подвиг як унікальну акцію буття, людина визнає свою духовність. Вона бачить себе в істинному відображенні, сприймає своє справжнє обличчя, переживає велике напруження відвертості і, немов соромлячись, повертається до свого натурального дому – маски [6, с. 863].

Особистість обов'язково має маску – персону, якою вона звернена до зовнішнього світу. Цей образ, нібито цілком зорієнтований назовні, насправді набагато складніший. Маска не може не відбивати певним чином внутрішню, іманентну сутність людини. Вона не є чимось просто зовнішнім, а завжди відтворює суперечність між внутрішнім і зовнішнім, адже людині доводиться її носити, щоб уберегти свій статус, тобто своє дійсне становище у світі [4, с. 854]. "Міміка, пантоміміка, фізіономія взагалі виявляються маскою, а сукупність цих масок у суспільстві становить нескінченний маскарад" [7, с. 402]. Особистість тому має личину, що соціум чинить на неї тиск. Найпершою акцією індивіда, котрий стає особистістю зі своїм своєрідним ставленням до світу (коли він перестає зливатися з ним), є поява маски, відшукування двох суперечливих фізіогномік – внутрішньої та зовнішньої. У масці завжди відчувається компроміс між внутрішніми осо-

бистісними установками та панівним тиском олюдненого довкілля.

Важливо підкреслити, що саме зародження особистості як внутрішнє психологічне визрівання, як народження рис унікальних, глибоких, потребує маски, щоб уберегти інтимний світ людини від стороннього втручання [7, с. 402–403]. У цьому контексті цікавими є думки В.А. Роменця щодо спрямованості особистості, котра сутнісно задається провідним мотивом, у якому спонукальним аргументом становлення виокремлюється гідність, через котру індивід поступово доростає до особистості. Ось чому бути самим собою означає стверджувати свою гідність. "Гідність особи полягає у її самотності, адже вона сама є ініціатором власної діяльності, яка позначається оригінальністю. Тут головний нерв особистості [6, с. 854].

Звертаючись до творів О.Ф. Лазурського, В.А. Роменець знов наголошує на принципі єдності, цілісності життєвиявів організму і нашого Я як ключовому в розумінні природи особистості. Темперамент і характер – це дві грані особистості, її внутрішнє ядро, остаточна основа. Саме вони визначають подальший її розвиток. Це, так званий, ендопсихічний бік особистості.

А що ж таке екзопсихічний бік? Особистості властиві риси, набуті у результаті виховання, шляхом різноманітних запозичень із середовища існування, які й отримали назву екзопсихіки. Екзопсихічний бік свідчить про те, як людина ставиться до навколишньої дійсності – природи і тварин, інших людей, суспільних організацій, а також багатства, праці, релігії, мистецтва, науки, зрештою – до власного Я.

Дуже важливою для академіка Роменця є думка О.Ф. Лазурського про творчість як антиадаптацію, "адже досить сильна психічна організація не стільки пристосовується до середовища, скільки сама його пристосовує до своїх потреб" [7, с. 389]. Психологія особистості закономірно постає для Володимира Андрійовича як діалектика життя і творчості. І це зрозуміло чому. Психіка не є тільки інструментом пристосування до середовища. Вона – саме життя людини..., повнокровне, а не попура адаптація. "Філософія життя відкидає теоретичну систему як щось затверділе. Потік життя, сповнений прагнень, – це сам світ, який оформлює та є оформленим... Життя

завжди організоване як жива людська істота, кохана жінка” [3, с. 31]. Згадується відоме висловлювання С.Л. Рубінштейна про людину “... всередині життя”.

Позитивістська, сцієнтистська психологія, для якої головне — вивчити можливості пристосування організму до складних умов існування, до мінливого середовища, як слушно зауважує Володимир Роменець, нехтує духовну складову людського існування, іманентний, самодостатній характер психіки, бачить у ній лише службову роль, не торкаючись творчих потенцій, неповторної суті конкретної духовності.

Кожна людина — творець власної історії, її творчість є передусім самотворенням, котре утверджує самодостатність психічного. Серед практичних завдань в епоху постмодернізму А. Блатнер першою називає нагальність зробити творчість базовою цінністю. Головне — допомогти людям переорієнтуватися на мету творчої ефективності, зробити життєвий вибір на користь творчості [12]. Співзвучність такої позиції поглядам В.А. Роменця не потребує коментарів.

Особистість збагачується через власне минуле і майбутнє, розгортаючи, проживаючи свій життєвий і водночас творчий шлях. Смісл життя, якого кожна людина прагне, якого вона постійно шукає, — це і є смісл її обох суголосних шляхів, котрий зводиться до двох інтенцій — до самопізнання та самотворення.

Життєвий шлях завжди переживається як незавершений, тому що людина не може знати, коли і яким чином він скінчиться, не здатна не плекати надії на майбутнє, коли ще буде час усе почати спочатку, здійснити задумане, завершити розпочате. Упродовж усього земного життя людина шукає нових і нових можливостей реалізувати, розкрити свої сутнісні сили, виконати своє призначення. Ця непереможна жадоба визначеності і штовхає особистість на творчий шлях.

Відтак життєвий і творчий поклики допомагають людині знайти форми індивідуалізованого, неповторного виразу своїх переживань, думок, прагнень. Уміння виплекати свій життєвий задум і втілити його шляхом інколи суворого обмежень, почасти гірких випробувань і завжди великої внутрішньої зосередженості, напруження всіх душевних сил нікому не дається від народження. Це вміння є одним із найдорожчих надбань людини на шляху до самої себе, до своєї глибинної сутності.

Новий, плідний погляд на проблему людсь-

кого життя, а саме поєднання, інтеграція життєвого шляху зі шляхом творчим — вкрай продуктивна ідея Володимира Андрійовича Роменця. Життєвий шлях людини — це її індивідуальна історія, що має свої межі, певні періоди, ступінь завершеності, вичерпності. Водночас творчий шлях — драматичний поступ постійних модифікацій особистісного світу, мета якого — творення людиною самої себе.

Головним проявом універсальної обдарованості людини є її здатність страждати пристрастями всього людства. Життя жодним чином не можна градіювати на відокремлені одна від одної сфери пізнавальної, художньої, моральної, релігійної діяльностей, оскільки всі вони, як і багато інших, — це певні прояви зазначеної обдарованості. Останньою наділена кожна людина, як і закладена в неї безсмертна душа, можливість злиття з Абсолютом. Вона неявно присутня в буденній метушні та спалахах чудесного, надзвичайного.

“Великий світ”, як називає його В.А. Роменець, є всесвітом неосвоєним, котрий поступово пізнає, олюднює особистість, рухаючись своїм життєвим і творчим шляхами. Він протистоїть особі своєю таїною і може лише передчуватися нею через світ освоєний. Особистість уявляє цей довершений у собі світ, інтуїтивно схоплює його, естетизує його достотні і спотворені форми. У своїй унікальній подорожі обома шляхами особистість виходить за власні межі, виривається за кордони буденності. Це можна розглядати як духовний розвиток самої людини, як розкриття “великого світу”, котрий пізнає себе через особистість.

Що саме детермінує поведінку особистості? На думку В.А. Роменця, В.І. Ковалевському бракує середньої ланки між біологічним та історичним (соціальним). Ця середня ланка — сама психіка, особистість, котра визначає поведінку і вчинки. І Ковалевський, і Лазурський концептуально втратили цю середню ланку, як і бігевіористи чи рефлексологи.

Справжньою причиною утвердження особистості, способом її суто особистісного існування у світі є вчинок. Саме вчинок відображає надскладні взаємини між особистістю і світом. Світ стає олюдненим, субстанція набуває людської подоби завдяки вчинковому процесові, який триває протягом усього життя. Тільки у вчинку виявляється найістотніший потенціал особистості, адже він конкретизує, прак-

тично зорієнтовує людські прагнення. “Вчинок – результат взаємного переходу особистості і макрокосмосу, і цей перехід виявляє себе як творчий акт” [2, с. 385–386].

Зовнішній світ не можна відривати від особистісного плану буття. Саме у такому відриві Володимир Роменець визначає помилку філософії, унаслідок якої зовнішня реальність, що існує сама собою, залишається порожньою абстракцією, а замкнений у собі особистісний світ – мертвим, застиглим явищем. Насправді особистісний і всезагальний світи співіснують у тісній, суперечливій взаємодії. Освоївши щось для себе значуще й нове, особистість здобуває новий ступінь свободи, але водночас вона починає гостро переживати й нову несвободу, оскільки там, за обрієм, завжди залишається щось досі непізнане, привабливе, бажане.

Розгортаючи діалектику взаємодії внутрішнього, особистісного і зовнішнього, усезагального світів, Володимир Андрійович критично коментує екзистенціалістські ідеї “покинутості” й “страху”. Невідоме завжди тривожне, але це лише феноменологічний момент протиставлення особистості і матеріального світу. Завдяки вчинковому актові особистість шукає і знаходить потрібні опори у світі. Отож покинутість і страх можна подолати активним, суб’єктивним, творчим ставленням до реальності.

Однак, незважаючи на нібито критичний підхід до екзистенціалізму, В.А. Роменець багато в чому поділяє погляди представників екзистенціальної психології. І не просто поділяє, він живе цими поглядами, органічно вплітаючи їх у власні концептуальні побудови. Феноменологічний аналіз актуального людського існування здійснюється ним, як і Л. Бін-свангером, М. Боссом, Р. Меєм, Дж. Бьюдженталем, В. Франклом, через дослідження проблем життя і смерті, свободи і вибору, смислу буття, любові і самотності. Чи не за єдину реальність, що підлягає дослідженню, він вважає унікальне людське переживання.

Життя для філософа і психолога В. Роменця – це передусім переживання. Людина ніколи не може залишатися байдужою до власного життєвого шляху. Процес життя зосереджується в миттєвостях, тобто в теперішньому часі як взаємному переході минулого і майбутнього одне в одне. “Мить – вихідний пункт розгляду життєвого шляху людини... Це момент переходу реального та ідеального, свідо-

мого і неусвідомлюваного одне в одне, і саме у цьому переході виникає феномен, котрий можна назвати “переживанням буття” [3, с. 50].

Людина переживає згадуване минуле і передбачуване майбутнє тим яскравіше, чим більше подій життя це переживання водночас охоплює. Таке складне переживання – продукт усієї змістовності життя, показник чи індикатор його якості. Важливою характеристикою окремої людини є її здатність надавати тривалості миті, наповнювати останню таким значущим змістом, який можна порівняти лише зі змістом цілого життя.

Погляди Володимира Андрійовича на життя, котрі зосереджені на феномені миттєвості, перегукуються з екзистенціальними положеннями про виняткову значущість для аналізу межових ситуацій, драматичних життєвих колізій. Але, на відміну від класичної екзистенціальної психології, канонічна психологія Роменця є водночас і психологією буденності, психологією реального повсякденного життя з усією його буттєвою повнотою та феноменологічним розмаїттям.

Ніщо не залишається поза увагою дослідника, який має на меті зрозуміти, проаналізувати життєвий і творчий шляхи людини. Це – сни і мрії, фантазії і спогади, реальні відчуття, оцінки, настрої, враження. Завдяки цьому реальному плинові життя миттєвість осмислюється, набуває спрямованості, динамізму. “У єдності реального перебігу подій з їх ідеальним відображенням у суб’єктивності людини постає дійсна психологія часу, що робить життєвий шлях людини сповненим глибокого драматизму суперечностей” [3, с. 51].

Життя розгортається у часі як розв’язання численних колізій, суперечностей, проблем. Світ створено з конфліктів, незавершеності, нових можливостей, випробувань, надій, розчарувань. Головним осередком розв’язання всіх цих буденних суперечностей і небуденних кризових ситуацій і є людський учинок.

Ланцюг учинків, незважаючи на їх різнохарактерність, – це особлива, системна активність однієї особистості. Усі вчинки якось уміщуються в особистості, відтворюють її усвідомлювані погляди, несвідомі імпульси, радощі і страждання. Головне життєве завдання особистості може бути розв’язано лише завдяки певній послідовності вчинків, фінал кожного з яких є дебютом наступного, оскільки вчинок,

розв'язуючи проблеми одного рівня, водночас виявляє нові проблеми іншого, складнішого рівня. Таке розмаїття пов'язаних між собою однією метою вчинків виявляється єдиним надвчинком, котрий перманентно здійснюється і тотожний за своїм змістом життєвому шляху людини. Цей усеохватний учинок вимагає завершення, котре водночас породжує нові й нові колізії буття.

Емпіричне багатство суперечливого життя почасти викликає в людини розгубленість, збентежує її. Не маючи змоги у повсякденні пережити бажану завершеність, цілісність свого існування, людина намагається у творчій діяльності вийти за межі теперішнього, буденного та ідеально (передусім теоретично), у власній уяві створити певну модель цілісного життєвого шляху. Останній має вагомий результат – певну ціннісну ієрархію, яка задовольняє особистість, оцінюється нею як досконала, вичерпно повна.

У кожному віці особистість створює свій ідеалізований світ, який є для неї не менш реальним, аніж її актуальне оточення. Цей світ завжди в чомусь викривлює сприймання навколишньої дійсності, як це показано у славетному романі Сервантеса, що його дуже любив Володимир Андрійович. Способи тлумачення світу, які він розглядав, диференціюються на усвідомлювані та неусвідомлювані. Образ ніколи не є абсолютною копією реальної події, він містить у собі неповторність тієї особистості, котра його створює.

Людина не може дивитися на світ поза особистісною позицією, бачити, як він самодостатньо існує, без неї. Світ кожного із нас може бути лише опосередкованим відповідними особистісними моделями. Якщо конкретна особа чомусь перестає такі моделі створювати, то вона більше не може жити. Метаморфози, які відбуваються з цими моделями, змістовно наповнюють персоніфікований життєвий шлях кожного.

Уявні моделі світу в молоді роки змінюють одна одну досить швидко, а з роками набувають стабільності. Людина відмовляється від них, коли відчуває їхню практичну безпорадність, внутрішню суперечливість, непридатність для інших. Життєвий шлях – це також постійна зміна ціннісних орієнтацій, серед яких найзначніші пов'язані з моральними смислами і значеннями. При цьому суто людськими є

цінності порозуміння, взаємопізнання, взаємодопомоги, емпатії.

Людина не може існувати ізолювано від інших. Вчинок як соціальний акт об'єднує людину і світ шляхом взаємних комунікацій окремих особистостей на упредметнено-розупредметнених засадах матеріального світу. Особистісний світ як царина ізолюваного індивіда є буття, котре провалюється в небуття. Потреба опори в іншому, шкідливість самотності – феноменальний формовияв необхідності поєднати мікрокосмос і макрокосмос та знайти у ньому самодостатність.

Багатоманітний і єдиний предметний простір для всіх людей є світом, у якому плекаються цінності. В.А. Роменець підкреслює, що це найбільше диво, найвеличнійший факт – наявність відкритого, єдиного для всіх світу як поля суспільної діяльності. Цей світ створено в сукупному творчому акті всього людського загалу задля об'єднання і поєднання безлічі мікросвітів один з одним.

Відкритість особистості полягає в тому, що вона сама себе пізнає, поширює на весь доступний для неї соціум, а останній входить у неї як її визначеність. Кожна особистість окремо відкриває великий світ, але не ззовні, а зсередини. Значущість цієї думки Володимира Андрійовича для сучасної психології особистості важко переоцінити. “Комунікація постає як найважливіше визначення вчинку, в якому людина звертається до великого матеріального світу (живого чи неживого), змістовно взаємодіючи з ним. Унаслідок комунікації виникає соціальна спільність, єднання всередині неї. Цим досягається освоєння світу і найбільш ґрунтовне самоствердження в ньому” [6, с. 736–737]. Вчинок є природною, органічною формою комунікації. Завдяки вчинковій активності люди поступово вкорінюються у соціум, знаходячи себе, власне Я та одне одного.

Але спілкуватися можна по-різному. Наприклад, можна безпосередньо долучати партнерів до стереотипних, загальноприйнятих норм поведінки, або культивувати рабську залежність, оцінюючи інших як знаряддя для досягнення чужої мети. Насправді вчинок передбачає продуктивний обмін духовними досягненнями рівних за взаємною значущістю особистостей. Ця творча комунікація ніяким чином не є зведенням іншого до рівня засобу, знаряддя.

Кожна особистість, як відомо, цінність самодостатня. Люди, котрі безпосередньо взаємодіють, домагаються рівного статусу неповторних, самостійних індивідуальностей. Пафос подібних тверджень яскраво демонструє органічну причетність В.А. Роменця до плеяди гуманістично зорієнтованих психологів.

Феномен перетину площин життя різних особистостей, уможливаючись у комунікації, під час взаємного творчого акту плекання спільного для всіх єдиного світу, в термінах канонічної психології, дістає назву “життєвий простір”. Усі люди потрапляють на цю площину, прагнуть її, але водночас і відштовхуються від неї, намагаючись ліквідувати свою єдину буттєву основу та вирватися із тенет небайдужості й залежності, а відтак потрапляють у поле конкурентного протистояння.

Бути сам на сам із всесвітом неможливо. Існувати поруч із тими, хто має зовсім інші цінності, інше бачення світу, – це постійно переживати розбіжність і навіть ворожість. Заглиблюватись у власне неповторне самобуття – послідовно йти до втрати спілкування. Пристосовуватися, уніфікуватися – також не вихід, адже інший у такому разі втрачає самостійну цінність, свій власний зміст, і особистість поруч із ним ніби вивірюється.

Кожна повсякденна взаємодія, з яких і складається життя, вплутує людину в позірне коло моральності, що постає від світу цього: спочатку відчуття поневолення – далі провина – її спокутування – потім добродійність – і знову нова залежність, і так може тривати досить довгий час. Усвідомивши гріховність подібного спілкування, людина починає шукати усамітнення. Але це теж не вихід, тому що зникає буттєва опора в інших, утрачається повнота самовираження.

Кожен із нас непомітно намагається нав'язати свою неповторність найближчому оточенню. До того ж власні думки інколи здаються ідеями вселюдського значення, а досвід часто сприймається у своїх очах як джерело мудрості. І все це – лише спроби свідомого та неусвідомлюваного впливу на свій життєвий простір, підкорення його без урахування конкретних історій і традицій, притаманної лише йому власної динаміки.

Усі ці складні суперечності взаємостосунків людей між собою вимагають поглибленого психологічного дослідження. Їхня нібито не-

сумісність є такою лише для буденної свідомості. Адже поглиблення аналізу на предмет уніфікації та оригінальності взаємодії свідчить, що справжня непересічність стосується таких підвалин чи вершин людського буття, де наявною є єдність ковітальної долі. Лише у поверховому люди роз'єднуються, а у найглибшому і найвищому вони єдині і навіть незламні. Відтак і традиції долає легендарна, героїчна особистість, прокладаючи нові шляхи життя. Але кожен на цьому шляху час від часу постає перед потребою повної або часткової зміни власної особистісної структури і вироблення нового світогляду.

Життєвий шлях є водночас і творчим шляхом тією мірою, якою кожна окрема особистість спроможна власною вчинковою активністю плекати себе і свій мікрокосмос. “Канон життєвого шляху людини – це повнота цього шляху, його розгорненість, завершеність. Остання вказує на заспокоєність. Спокій витає над завершенням життєвого шляху. Але це не просто резигнація, відмова від життя, а усвідомлення його принципової вичерпності, цілковитого збігу форми й змісту” [6, с. 845]. Разом з тим креативність розриває формальну логіку руху-поступу від народження до смерті, повсякчас пропонуючи людині нові обрії, нове розуміння життєвого поклику, незнані досі шляхи досягнення сутнісної повноти повсякдення.

Одним із засадничих спонукань буття є мотив привнесення у світ чогось суто свого, нового. Але все, що не узгоджується з установленими звичаями, викликає шалений опір. Той, хто пропонує щось нове, має вмерти, аби смертю довести благість не лише свого вчення, а й святість, непорочність, чистоту свого життя. І тоді це стане для інших новим взірцем.

В.А. Роменцю вкрай важливо було зрозуміти постать і долю Сократа як канона смертної кари за висунення нових моральних законів, долю амстердамського мудреця Спінози, якого, на відміну від Сократа, повільно страчували протягом усього його життя. Він звертається й до найвиразнішої постаті, котра втілює собою образ шляху до смерті і далі – до безсмертя – Ісуса Христа. Смерть за істину постає в канонічній психології академіка Роменця як вічна проблема людства.

Смертю долається смерть. І настає воскресіння – як легенда, що має підтвердити немиучість шляху героя на Голгофу. Легендарне

є суттю дійсного, яке не завершується своїм реальним здійсненням, а переносить свою суть на події наступні, визначаючи їх та отримуючи свій смисл лише через те, що настає згодом. Легендарне утверджується як подальший розвиток основного ядра подій людського життя. Це – рефлексія у самому бутті, котра розширює це буття, виправдовуючи його.

Так що ж В.А. Роменець називав особистістю?

Російський термін “личность” із його старослов’янським коренем “лик” наштовхнув його на розуміння головної особистісної функції – *олюднення субстанції*, надання матеріальному й духовному світам індивідуально забарвленого образу. Без особистості матерія “безлика”, з нею вона набуває життя і сенсу [2, с. 384].

Зміст поняття “особистість” вміщує все те, що кожна конкретна індивідуальність уже встигла здобути, інтеріоризувати, привласнити, а саме знання, уявлення, усвідомлені закони. Саме з індивідуальності починається справжнє виділення себе зі світу, усвідомлення своєї неповторності від наївних пошуків несхожості на інших до суттєвих ознак оригінального, яке вже є світінням всезагального [6, с. 843].

Особистість має потребу тягнутися до незнаного, таємного, небезпечного, розкривати себе у взаємодії з універсумом, макрокосмосом. “Мотиваційний принцип “бути самим собою” – це є архетип мотивації, її самозосередження [6, с. 724]. Щоб дізнатися, що ж вона є, людина повинна долучитися до конкретної діяльності, вибрати конкретне її бачення. У розвинутих формах вчинку втілення мотивації в дію стане творчістю. Людина має подвійну природу – земну і потойбічну, в ній завжди джерелить і людське, і божественне.

У книгах В.А. Роменця немає готових, застиглих, чітких і лаконічних визначень. І особистість у нього поступово постає, як у скульптора, котрий відсікає все зайве, вторинне, випадкове і творить досконалу постать креативної і вільної людини, не замороженої, а сповненої руху-поступу і життя-вчинку.

Творчість, свобода, трансцендування, самопізнання – такі основні ознаки природи

особистості обґрунтовує академік Роменець. Такою особистістю був і він сам. І саме такі риси особистості постають у роботах постмодерністів, котрі вважають, що самопізнання, наприклад, буде основним предметом у навчальних програмах ХХІ століття.

Коли пишуть про постмодерністів, то завжди звертають увагу на їхню мову, далеку від звично наукової – яскраву, образну, метафоричну. Саме мова робить твори Ж. Делеза, Ж. Дерріді, Р. Барта незвичними для традиційного читача, такими загадково привабливими. Мова творів Володимира Андрійовича Роменця має те ж звучання – вона поетична, вишукана, самобутня. Вона розгортається, дихає, живе у вкрай складному, довготривалому науковому подорожуванні шляхами сторіч і тисячоліть, у численних цитатах, доповненнях, інтерпретаціях, у постійному смислограї самовдосконалень та самоуточнень. І справді, “кожна людина має бути потроху Одиссеєм: долати фаталістичне передвизначення й за допомогою хитромудрих вигадок досягати заповітних цілей” [7, с. 7], як це і робив у своїй творчості й у своєму житті Володимир Андрійович Роменець.

1. Горных А.А. Англо-Американская “Новая критика”: антропологические проблемы текста // Метафизические исследования. – Вып. 11. Язык. – СПб, 1999.

2. Основы психологии / За ред. О.В.Киричука, В.А.Роменця. – Вид. 4-те. – К.: Либідь, 1999.

3. Роменець В.А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании. – К.: Здоров’я, 1989.

4. Роменець В.А. Історія психології стародавнього світу і середніх віків. – К.: Здоров’я, 1983.

5. Роменець В.А. Історія психології. Стародавній світ. Середні віки. Відродження. – К., 2005.

6. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

7. Роменець В.А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття. – К., 1995.

8. Татенко В.О., Титаренко Т.М. Алгебра і гармонія світової душі. //Роменець В.А. Історія психології. Стародавній світ. Середні віки. Відродження. – К., 2005. – С. 6–40.

9. Татенко В.О., Титаренко Т.М. Володимир Андрійович Роменець (1926–1998): життя як вчинок і подія // В.А. Роменець, І.П. Маноха. Історія психології ХХ століття. – К., 1998. – С.7–37.

10. Титаренко Т.М. Особистість, котра олюднює світ у концепції В.А. Роменця // Психологія на перетині тисячоліть: 36. наук. праць учасників П’ятих Костюківських читань: В 3 т. – К., 1998. – Т.ІІІ. – С. 341–347.

11. Фридман Дж., Комбс Дж. Конструирование иных реальностей. Истории и рассказы как терапия. – М., 2001.

12. Blatner A. Postmodernism and psychotherapy goals // Individual Psychology. – 53(4). – Dec. – 1997. – P. 476–482.

13. Crossley L.M. Introducing narrative psychology. Self, trauma and the construction of meaning. – Philadelphia: Buckingham, 2000.